

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: [наук.-метод. посіб.] / І.Д.Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии / под ред. И.И.Ильцова – 1980. – С. 49-53.
3. Максименко С.Д. Психологія проблемного навчання / С.Д. Максименко. – К.: Знання, 1978. – 47 с. – (Серія 6, педагогіка, № 9).
4. Закон України "Про вищу освіту": наук.-практ. коментар /за заг. ред. Кременя В.Г. – К., 2002. – 323 с.
5. Берека В.С. Фахова підготовка магістрів з менеджменту освіти: [монографія] / В.С. Берека. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 482 с.

Подано до редакції 11.02.13

УДК 378.126 + 378.14

Г. Х. Яворська, В. Є. Рудницький

ПРОФЕСІЙНА ГОТОВНІСТЬ ДО ДІЙ В НЕТИПОВИХ СИТУАЦІЯХ У ПРАЦІВНИКІВ ОСОБОВОГО СКЛАДУ СПЕЦІАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ ОВС УКРАЇНИ

Автори статті розкривають теоретичні засади підготовки до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України у вищій школі; визначають сутність та обґрунтовують наукові основи професійної готовності до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України.

Ключові слова: нетипова ситуація, працівник особового складу спеціального підрозділу ОВС України, професійна готовність.

Актуальність дослідження. Зміст і структура готовності особистості до діяльності визначається вимогами до діяльності (її видів), до психологічних процесів, стану, досвіду і властивостей особистості. Готовність до професійної діяльності (професійна готовність) має властивості загальної готовності людини до діяльності, але їй притаманна певна специфіка, яка вимагає її спеціального розгляду.

У психолого-педагогічному словнику відзначається: "Професійна готовність – суб'єктивний стан особистості, що вважає себе здібною та підготовленою до певної професійної діяльності і прагне до її виконання. Вона не обов'язково узгоджується з об'єктивною професійною підготовленістю" [1].

"Загальна професійна готовність характеризується рівнем розвитку професійних знань, навичок та умінь, що необхідні молодому спеціалісту на початковому етапі правоохоронної діяльності, і сформованістю психічних пізнавальних процесів (відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо), які сприяють результативності діяльності працівників правоохоронних органів. Ці дві складові загальної професійної готовності тісно пов'язані між собою", – підкреслює у своєму дослідженні І.В.Платонов [2].

На думку С.О.Кубицького, який вивчав систему оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності, "професійна готовність – це спрямованість особистості, яка передбачає потреби, переконання, погляди, ставлення, мотиви, почуття, вольові й інтелектуальні якості, знання, уміння, установки на певну поведінку в незвичайних умовах. Така готов-

ність забезпечується в процесі отримання освіти й виховання в навчальному закладі. Вона є результатом всебічного розвитку особистості з урахуванням вимог, що зумовлюються особливостями фаху, а також істотною передумовою цілеспрямованої діяльності. Саме готовність забезпечує її регуляцію, сталість, ефективність і є необхідною людиною для успішного виконання своїх обов'язків, правильного використання знань, досвіду, особистих якостей, збереження самоконтролю і перебудови своєї діяльності за наявності непередбачених перешкод" [3].

Теоретичні дослідження професійної готовності дозволяють відокремити в її структурі три інваріантні компоненти: інформаційний, операційний і мотиваційний. Вони, відповідно, характеризують знання, способи діяльності і потреби. Кожен із відокремлених компонентів виконує свою роль в їх взаємодії. Функцією мотиваційного компонента є активізація прояву інших компонентів чи їх елементів. Існує також інший підхід щодо структури професійної готовності. Так, С.О.Кубицький пропонує наступні чотири компоненти готовності майбутніх офіцерів до діяльності: ціннісно-мотиваційний, гностичний, практичний та оцінний [3].

У роботі М.Г.Логачова розглядається оптимальна бойова готовність і в зв'язку з цим пропонуються такі види професійної готовності: психічна (загальна і спеціальна), технічна, фізична.

Так, О.В.Бикова в процесі дослідження готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони визначила останню як "психолого-педагогічну таксономію необхідного і достатнього

комплексу професійно важливих якостей і властивостей особистості" і відокремила такі її складові: морально-психологічну, командирську, авторитарну, креативну і комунікативну готовність [4].

Мета статті – окреслення теоретичних засад підготовки до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України у вищій школі; основне завдання – визначення сутності та обґрунтування наукових основ професійної готовності до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях велика увага приділяється вивченню психологічної готовності до професійної діяльності (Ф. Баумгартен, С.Г. Геллерштейн, Д. Древер, М.Д. Левітов, О.Ліпман, Г.Мюнстернберг, К. Піорковський, С.Г. Струмлінін, І.Н. Шпільрейн, В. Штерн і ін.).

Психологічну готовність визначають як "ієрархічно організовану систему професійно важливих індивідуально-психологічних якостей особистості, яка оволоділа необхідними професійними знаннями, уміннями і навиками, що проявляється в стані оптимальної змобілізованості на виконання професійних завдань".

Так, О.В.Іванова психологічну готовність до професійної діяльності розглядає як інтегративне утворення, яке містить три взаємозумовлені і взаємозалежні підструктури: функціональну, емоційну та особистісну [5].

Ж.Ю. Половнікова поширює структуру психологічної готовності до діяльності до п'яти головних компонентів: мотиваційного, операційного, вольового, оцінного, функціонального [6]. Щодо структури готовності до професійної діяльності співробітників ОВС, то її складовими вважають: емоційно-вольовий компонент – сконцентрованість зусиль, спрямованих на виконання оперативно-службових завдань; змістовно-процесуальний компонент – відображає наявний рівень теоретичних знань та практичних умінь і навиків, необхідних і достатніх для здійснення професійної діяльності; конструктивно-творчий компонент – виявляється в готовності приймати рішення і діяти в нетипових професійно-службових ситуаціях.

Ж.Ю.Половнікова пропонує виокремлювати рівні, на яких відбувається змінення психологічної готовності до діяльності. Серед них: рівень функціональної психофізіологічної готовності (швидкість адаптації і чутливість аналізаторів, швидкість реакції, загальна працездатність, психоусталеність та ін.); рівень розвитку вищих психічних функцій, їх довірливої регуляції; рівень, на якому проявляються окремі властивості і якості особистості, відбувається їх системна реорганізація, що означає якісно новий рівень виконання діяльності (індивідуальний стиль діяльності); рівень духовного розвитку, моральної позиції людини [6].

Значна увага в останні роки приділяється дослідженням психологічної готовності до діяльності військовослужбовців і працівників правоохоронних органів (М.І. Дьяченко, Л.А. Китаєв-Смик, М.С. Корольчук, Г.В. Ложкін, К.К. Платонов, О.М. Столяренко,

О.В. Тімченко, М.І. Томчук, Г.М. Юхновець, С.Х. Яворський та ін.).

Так, О.В. Тімченко визначає психологічну готовність як "активніючий стан особистості, який є провідним фактором формування професійних якостей фахівця МВС". На думку автора, основою цього формування є "цілеспрямований педагогічний вплив на посилення суспільних мотивів, вищих почуттів і сильної волі курсантів; покращання їх професійної підготовки і прискорення адаптації до умов навчального закладу" з урахуванням індивідуальних особливостей [7].

Щодо дій в екстремальних ситуаціях різні автори звертають увагу на такі елементи готовності, як пильність, боєготовність, виучка, мобілізованість особистості, усталеність до дій відволікаючих та погрожуючих факторів (В.І. Варваров, К.М. Гуревич, М.С. Корольчук).

Екстремальній ситуації людина протиставляє свою психічну готовність, професійний досвід, особистісні можливості. Саме ці фактори визначають силу впливу такого подразника, як екстремальна ситуація. Можливість протистояти екстремальній ситуації містить три складові: фізіологічну усталеність, психічну усталеність, психологічну готовність. Відсутність професійної та психологічної готовності до дій в напружених, екстремальних ситуаціях негативно впливає на виконання службових завдань, є причиною помилок та похибок, що можуть мати невідворотні наслідки.

Готовність людини до успішних дій в таких нетипових ситуаціях складається з її особливостей як особистості, рівня підготовленості, повноти інформації, наявності часу і засобів для їх ліквідації, наявності інформації про ефективність вживаних дій.

Аналіз поведінки людини в аварійних ситуаціях свідчить про те, що саме неповнота інформації призводить до помилкових дій. Необхідна досить висока попередня психологічна готовність, яка дозволить компенсувати нестачу інформації. Для досягнення психологічної готовності потрібні спеціальні тренувальні методи, що розвивають швидкість мислення, актуалізують попередній досвід для успішних дій в умовах нестачі інформації, формують здатність перенесення уваги з однієї установки на іншу, здатність до прогнозування.

Корисно відпрацьовувати можливі варіанти дій під час виникнення тих чи інших нетипових ситуацій, адже навик певною мірою компенсує нестаток деяких функцій. На готовність до дій в таких ситуаціях найбільш впливає рівень кваліфікації. Отже, аналіз теоретичних послань дав змогу визначити сутність професійної готовності майбутніх співробітників ОВС.

Професійна готовність до діяльності в ОВС (і тим самим до дій, якими вона реалізується) - це інтегральна властивість особистості, яка характеризує її придатність до виконання загальних вимог професійної діяльності, зокрема у професійно нетипових ситуаціях.

Важливо, щоб готовність до професійної діяльності була тривалою, усталеною, ґрунтувалась на досвіді, легко актуалізувалась; щоб не було потреби в її поновленні у зв'язку з нетиповою або надзвичайною професійною ситуацією, бо перенесення готовності до нових

умов піддає її впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. До таких зовнішніх факторів зараховують новизну, складність, творчий характер професійних завдань, навколишню дійсність, поведінку присутніх. Самооцінка підготовленості суб'єкта до діяльності, його психофізіологічний стан, контроль рівнів власної емоційної стабільності та особистісної готовності становлять внутрішні фактори.

На підставі визначення професійної готовності співробітників ОВС, а також аналізу різних підходів до структури готовності, нами визначено компоненти, що адекватно відповідають її сутності: мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий, оцінний. При цьому мотиваційний, орієнтаційний, операційний і оцінний компоненти характеризують професійні якості майбутніх правоохоронців, а вольовий компонент - їх особистісні якості.

Багато різних видів професійної діяльності здійснюється в особливих, ускладнених умовах. У цілому такі умови характеризуються дефіцитом часу, великим обсягом різної інформації, високою динамічністю ситуацій, варіабельністю інформаційного потоку. Саме за таких умов відбувається професійна діяльність працівників ОВС.

Під професійною діяльністю працівників ОВС ми розуміли сукупність здійснюваних ними функцій і дій, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, правопорушеннями і забезпеченням правопорядку за допомогою певних методів і засобів. Робота в органах внутрішніх справ має багато специфічних особливостей, які пов'язані з різноманітністю завдань, способів, що застосовуються, як матеріально-технічних, так і психологічних, педагогічних. Це різновид державної служби, якій притаманне використання відомостей, що містять в собі службову таємницю, елементи конфідуральності, необхідність дотримання певних вимог (наприклад, субординації в стосунках між працівниками). Характерною рисою діяльності співробітників ОВС є детальна правова регламентація, яка передбачає, зокрема, застосування владних повноважень. Реалізація цих повноважень повинна спиратись не лише на правову обґрунтованість, але й на психологічну виправданість, підвищену відповідальність за наслідки своїх дій. Будь-який співробітник ОВС виступає стосовно громадян як представник держави, педагог-вихователь. Важливою рисою діяльності працівника міліції є її публічний характер. Окремі вчинки, стиль поведінки, зовнішній вигляд – все привертає увагу оточення, є предметом зацікавленого обговорення та об'єктивних оцінок. Ця обставина може суттєво погіршувати виконання службових функцій.

Буває безліч ситуацій, в яких опиняється працівник міліції, що мають яскраву конфліктність, зумовлену брутальністю та провокаційними діями, до яких вдаються правопорушники. Значна ймовірність агресивної поведінки, нападів, тілесних ушкоджень, особливо при затриманні злочинців, забезпеченні громадського порядку. Тобто небезпека є постійним потенційним елементом діяльності працівника міліції за будь-яких умов.

Власний досвід роботи в ОВС дозволив нам дійти

висновку, що загальними характерними рисами професійної діяльності співробітників ОВС є: велика соціальна та державна значущість діяльності; висока фізична, інтелектуальна та емоційна напруженість, високий темп і динаміка проходження служби; більш жорстка, у порівнянні з іншими професіями, регламентація та правове регулювання взаєностосунків між її учасниками; необхідність виконання обов'язків у різних кліматичних, погодних умовах, часових інтервалах тощо; високий ступінь співпраці в процесі діяльності; високий рівень упорядкованості взаємин по вертикалі і по горизонталі; часта зміна одних видів дій на інші, що може бути зумовлено різною оперативною обстановкою.

О.М. Корнев виокремив такі види професійної діяльності в ОВС: пізнавальна діяльність, конструктивна, комунікативна, організаторська діяльність, повідчувальна діяльність [8].

Власний досвід свідчить про те, що у більшості працівників ОВС у критичній ситуації помічено певний стереотип поведінки, який залежить від рівня їх професійної готовності. При високому рівні готовності такий співробітник у складних обставинах покладається, головним чином, "на себе", на своє рішення і вирішення ситуації власними силами і засобами, які ґрунтуються на особистому досвіді. При низькому рівні готовності співробітників в аналогічних випадках спостерігається відсутність правильного уявлення про свої обов'язки, досвід дій в подібних умовах, невпевненість у собі, спроби перекласти відповідальність на когось іншого або на накази "зверху", занепокоєність у критичний момент не тим, що необхідно терміново робити, а тим, хто за це потім відповідатиме. Для них характерний страх помилки, відсутність самостійних дій.

Як наслідок, в останні роки значно підвищилась кількість загиблих працівників ОВС під час виконання оперативно-службової діяльності. У більшості випадків причинами загибелі були визнані: недостатня професійна готовність, морально-вольова неусталеність, відсутність умінь керувати підрозділами під час проведення спеціальних операцій, бажання досягнути виконання завдання "будь-якою ціною", без врахування реальних обставин, без боротьби за виживання, за збереження життя і здоров'я особового складу. Випадкові втрати особового складу сталися також в ситуаціях, непередбачуваних або неусвідомлених людиною. З цього приводу О.В. Шаповалов, А.В. Юрченко і І.О. Лук'яненко відзначають, що "майже третина випадків поранень та загибелі працівників ОВС сталася в ситуаціях запланованих дій, до яких слід віднести і випадки суїциду (разом 38%); фізичні втрати в несподіваних та випадкових ситуаціях загалом склали 40,9%" [182; 79-80]. З них у невизначених ситуаціях – 21,1%; випадкових – 22,3%; несподіваних – 18,6%; запланованих – 28,3%; суїцид – 9,7%.

За даними науковців Національної академії внутрішніх справ України, працівники слідства вважають потенційно екстремальними 50% службових ситуацій, міліції громадської безпеки – 52%, кримінальної міліції – 60%, спецпідрозділів – 64%. Результати дослі-

джен свідчать, що під час виконання завдань у складних умовах до половини дій працівників міліції можуть бути помилковими. Наприклад, під час виконання робіт, пов'язаних з великим ступенем відповідальності, що потребує пошуку нестандартних шляхів виходу з напружених ситуацій, "можливі розгубленість (24%), зниження критичності мислення (11%), зниження координації та точності рухів (29,8%), уповільнення реакції (27%), зниження якості сприймання та уваги (8,9%), порушення логіки міркувань (18%)".

Оскільки поведінка людини під впливом нетипових факторів характеризується різким підвищенням збудженості, яке виявляється в імпульсивності дій, порушенні і втраті навиків, гальмуванні чи навіть припиненні активності, що призводить до дезорганізації раціональної діяльності, то виникає потреба у досконалому вивченні феномена "нетипова ситуація".

Згідно з психолого-педагогічним словником, ситуація - це "сукупність зовнішніх умов, факторів, що впливають на людину і зумовлюють її діяльність поряд із суб'єктивними внутрішніми умовами".

Проблема нетипових з професійного погляду ситуацій та їх впливу на ефективність професійної діяльності залишається проблемою "terra incognita", про що свідчить відсутність наукових досліджень і публікацій. Визначимо сутність феномена "нетипова ситуація" стосовно професійної діяльності співробітників ОВС.

Під нетиповою ситуацією ми розуміємо таке специфічне поєднання умов професійної діяльності, яке характеризується несподіваністю, дефіцитом часу та інформації для прийняття рішення, емоційною напругою, іноді загрозою для життя, супроводжується ризиком, призводить до зміни стереотипу діяльності, впливає на її результати та за відсутності спеціальної підготовки знижує її ефективність.

В оперативно-службовій діяльності працівників ОВС виникнення нетипових ситуацій можливо при

ЛІТЕРАТУРА

1. Психолого-педагогічний словарь для учителей и общеобразовательных учреждений / Автор-составитель В.А. Мижериков. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 544 с.
2. Платонов І.В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності: Дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02 / І.В. Платонов. – Хмельницький, 2001. – 201 с.
3. Кубицький С.О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / С.О. Кубицький. – К., 2001. – 20 с.
4. Бикова О.В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / О.В. Бикова. – К., 2001. – 20 с.
5. Іванова О.В. Динаміка процесу адаптації курсантів вищого закладу освіти МВС України пенітен-

відбитті озброєного протиправного посягання; за передбачуваних обставин на маршрутах патрулювання; при відмові техніки чи зброї в момент її використання; загостренні хронічних хвороб, спортивних травм, больовому синдромі; за наявності латентного чи явного конфлікту в патрулі, наряді, екіпажі; негативних морально-психологічних та професійних деформацій особистості працівників; під час затримання та знешкодження озброєних та особливо небезпечних злочинців; припинення масових заворушень та групових порушень громадського порядку; охороні громадського порядку в умовах стихійних лих, техногенних катастроф; через конфліктність особистості працівника; відсутність навиків та настанов для забезпечення фізичної та психологічної безпеки.

Залежно від інтенсивності і методів вирішення нетипових ситуацій, які пов'язані з професійною діяльністю співробітників ОВС, ми їх поділили на такі три групи:

1 група – оперативні заходи, пов'язані з розшуком і затриманням озброєних та особливо небезпечних злочинців;

2 група - оперативні заходи, пов'язані з антигромадськими проявами (дії, що дезорганізують роботу установ по виконанню покарань; масові заворушень; блокування транспортних комунікацій; несанкціоновані мітинги та демонстрації);

3 група - оперативні заходи, пов'язані з припиненням спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України насильницьким шляхом; порушення територіальної цілісності держави.

Подальшого дослідження потребує проблема визначення факторів, які впливають на стан формування професійної готовності до дій в нетипових ситуаціях у працівників особового складу спеціального підрозділу ОВС України.

ціарного профілю / Іванова О.В. // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 1998. – № 4. – С. 161-167.

6. Половникова Ж.Ю. Формирование психологической готовности сотрудников охраны к осуществлению профессиональной деятельности: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ж.Ю. Половникова. – Харьков, 1995. – 141 с.

7. Тимченко А.В. Проблема психологической готовности военного специалиста к экстремному действию в состоянии эмоционального стресса: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / А.В. Тимченко. – Харьков, 1998. – 217 с.

8. Корнев О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників підрозділів швидкого реагування міліції України: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 / О.М. Корнев. – К., 2001. – 238 с.

Подано до редакції 20.02.13